

İTTİHAT VE TERAKKİ’NİN SİYASAL KİMLİK OLUŞTURMA TEŞEBBÜSÜNDEN GELECEĞİN SİYASAL DOKUSUNA MESAJLAR

Bülent KARA

Yrd. Doç. Dr., Ahi Evran Üniversitesi, bulentkara_04@hotmail.com

Received: 27.06.2016

Accepted: 18.08.2016

ÖZ

Kuruluşundan kısa bir süre sonra kozmopolit etnik kimlik ve dinsel farklılıkları bünyesinde barındıran Osmanlı Devleti, bu farklılıkları adeta bir zenginliğe dönüştürmüştür. Geniş bir coğrafyada ve uzun bir süre yaşama fırsatı bulan Osmanlı Devleti bu yönüyle gerek Türk tarihi gerekse Avrupa tarihi için önem teşkil etmiştir. “Yeni Osmanlılar” hareketiyle ivme kazanan çağdaşlaşma; ulus, özgürlük, kamuoyu, parlamento, halka karşı sorumlu yönetim, siyasal özgürlük, salt özgürlük ve vatan gibi yeni değerler bir yandan devletin bekasını temin amacına yönelirken bir yandan da mevcut devletten ayrılmanın yolunu açmıştır. Sened-i İttifak ile başlayıp Tanzimat ve Islahat Fermanı’nın ilanı ile hız kazanan “Çağdaşlaşma” nihayetinde Meşrutiyet dönemlerinin yaşanmasına zemin hazırlamıştır. II. Meşrutiyet döneminin biraz özgürlükçü ve birazda “çorap söküşü”, “ipin ucunu kaçırma” ortamında neşet eden siyasi partiler; oluşumlarıyla, isimleriyle, programlarıyla Türk siyasi hayatının renklerini oluşturduğu kadar geleceğin sancılarını ve acılarını da bünyesinde barındırma hususiyetini taşımaktadır. Bu makalenin konusu, II. Meşrutiyet döneminde faaliyet gösteren partilerden birisi olan İttihat ve Terakki’yi ana konu olarak ele alıp beyanname ve parti programı üzerinden tahlil etmektir. Yukarıda bahsi geçen yaklaşımın nihai hedefi siyasal devrimin gelecek günlerin siyasal dokusuna dair işaretlerini, toplumsal birlik-beraberlik ya da ulus- devlet, cumhuriyetçi-lâik devlet anlayışına yönelişin siyasal temellerini ortaya koymaktır

Anahtar Kelimeler: Osmanlı güç dernekleri, Türk Gücü Cemiyeti, Mustafa Kemal Paşa, İttihat ve Terakki, Türk siyasal hareketi.

THE MESSAGES TO THE FUTURE POLITICAL FABRIC FROM THE UNION AND PROGRESS’ EFFORTS TO FORM A POLITICAL IDENTITY

ABSTRACT

The Ottoman Empire embodied a cosmopolitan structure of different ethnic and religious identities from its beginning and managed to transform these differences into a source of richness. Having lived on a wide area for a long time, the Ottoman Empire became important for both Turkish and European history. Ottoman modernization gained momentum with the movement of Young Ottomans. During this process, such new values as nation, homeland, public opinion, parliament, responsible administration, political freedom etc. aimed at the survival of the state on the one hand and paved the way for severing ties with the present state on the other hand. The modernization process started with the Sened-i İttifak (Charter of Alliance), gained momentum with the imperial edicts of Tanzimat (Reorganization) and Islahat (Reform), and finally led to the two constitutionalist eras. Several political parties emerged in the partly libertarian Second Constitutional Era, partly in a way “to miss the thread” “in rapid

succession". Those parties not only encoloured the Turkish political life with their names, types of organization and programmes but also incorporated the pains and grieves of the future. This paper aims to analyze the manifesto and programme of İttihad ve Terakki (Union and Progress) , oen of the political parties active in the Second Constitutionalist Era. In this way, the paper tries to reveal the signs from this political revolution for the political fabric of the future and political grounds of the orientation towards the understanding of social unity, nation-state, and republican-secular state.

Keywords: Ottoman Force Association, Turkish Force Society, Mustafa Kemal Pasha, Union and Progress, Turkish political movement.

GİRİŞ

İnsan, kendisinde var olan zekânın ve öğrenme duygusunun doğal bir sonucu olarak daima bir merak içerisinde olmuş, hem kendisinin hem de mensup olduğu topluluğun medeniyete katkısının mahiyetini ve bu katkının hangi gelişim sürecinden geçtiğini tespit etmek ise bu merak konusunun başında yer almıştır. Sistematik bir düşünce, öğrenme, yorumlama ve değerlendirme özelliklerine sahip olan insan, zamanla bilimsel değerleri oluşturmuş ve "bilim adına" "bilimsel kıstaslar" geliştirmiştir. Esasen yaşamı sürdürme, düzenleme ve güvenlik gibi ihtiyaçlarla ortaya çıkan tarım, ticaret, iktisat, ekonomi, eğitim, ulaşım, ithalat-ihracat, ordu, askerlik ve daha sayılabilecek nice faaliyet alanı aynı zamanda üretim- tüketim, neden- sonuç, etki- tepki, arz- talep gibi kıstaslarla bilimsel yorumlar yapmanın ve bu yolla toplumları tanımanın yolunu da açmıştır.

Siyasi partiler hangi amaçla kurulur? Siyasi parti adları tesadüflerle mi belirlenir? Parti adlarında yer alan kelimeler, içinde hayat bulduğu toplumun özelliklerini ve beklentilerini yansıtır mı? Siyasi parti adları toplumla bütünleşmede ve taraftar toplamada rol oynar mı? Bu soruların sayısını artırmak mümkün olduğu gibi cevaplamak da bir tarih yolculuğuyla mümkün gözükmektedir.

Bazen "Türk siyasi hayatı adeta parti çöplüğü gibidir" yönünde sözler söyleniyor olsa da, bilimsel ölçütlerle durum değerlendirmesi yapıldığında "çöp" algısının yanlış olduğu, tam aksine siyasi partilerin, siyasi hayatın vazgeçilmez bir unsuru ve içinde yaşama şansı bulduğu toplumun aynası olduğu olgusu ile karşılaşılır.

1. TÜRKİYE'DE ÇAĞDAŞLAŞMAYA BAŞLANGIÇ ADINA

Türkiye'de örgütlü siyaset denildiğinde II. Meşrutiyet döneminin bir milat olduğu görülmektedir. II. Meşrutiyet dönemi olayları siyasal örgütlenmeyi yasal bir zemine oturtmuştur ki bu durum, gerçekte yaşanmışlıklar sürecinin de doğal bir sonucudur. Bu sürecin yaşanmasında iktidar erkini elinde tutan Osmanlı hanedanı ve "Ayanlar" (Özkaya, 1994) arasında yapılan Sened-i İttifak bir kırılma noktası özelliğindedir.

"... Cümlelerin velinimetini olan Devlet-i Aliye-i Osmaniye Saltanat-ı Muhammediye... deaimi nizam-ı dinü devleti ikame ve ihyai kelimettullahilulya niyeti hayriyesiyle... Velinimetini âlem velinimetimiz efendimiz... devlet-i ebed müddet..." (Kili ve Gözübüyük, 1985: 3-4) gibi ifadelerle padişah ve devleti kutsal gören bir anlayıştan, bu kutsal

değerlerin korunması ve sürdürülmesinde hariçten bir desteğin verilmesinin kabulü ile padişahın başka güçlerin de varlığının önemsenmesi gelecekteki siyasal değişim ve oluşumun ilk işaretlerini vermiştir.

Sened-i İttifak'ın yürürlükte kalma süresi olayın başka bir yönüdür. Ancak Osmanlı toplumunun Sened-i İttifak'tan çıkaracağı nihai mesaj, padişahın da yetkisinin kısıtlanabileceği gerçeğidir. Esasen padişah yetkisinin kısıtlanması, madalyonun bir yüzünü oluştururken yetkiyi kısıtlayanların siyasi hayattaki yeri ve gücü ise madalyonun diğer yüzünü oluşturmaktadır. Madalyonun ön ve arka yüzünün bileşkesi ise Türk siyasi hayatının serüveni; renklenmeye başlayan ve gerçek hayattan ilham alan sessiz sineması, siyasi oluşumun mihenk taşıdır. Çavdar'ın; *"Tüm eksikliklerine karşın, bu sened, anayasal düzene yönelik atılmış önemli bir adımdır ve Osmanlı padişahının egemenliğinin paylaşılabilirliği bu senetle belgelenmiştir"* (Çavdar, 1955: 21) sözü de yukarıdaki çıkarımı desteklemektedir.

Berkes, Sened-i İttifak'a dair değerlendirmesini her ne kadar; *"İttifak senedi ölü doğmuş bir belge olarak kaldı"* (Berkes, 2002: 145) şeklinde bitirmiş olsa da, sözünün başlangıç kısmında kullandığı; *"...birinciye benzeyen,* fakat önce ona ters olan bir belgedir"* (Berkes, 2002: 145) ifadesiyle bu senedin geleceğe yön veren değişim rüzgârı olduğunu anlatmaya çalışmıştır.

2. ÖNCÜYÜ İZLEYEN ARDILLAR: TANZİMAT VE ISLAHAT FERMANLARI

Türk siyasi hayatında yönetsel yumuşama ve küresel entegrasyonun ikinci sırasında Tanzimat Fermanı (Danışmend, 1972: 94-95; Karal, 1983a: 170-172; Kili ve Gözübüyük, 1985: 11-13) yer alır. "Küresel entegrasyon" gibi bir sözün kullanılmasını kolaylaştıran en önemli etmen, şüphesiz Osmanlı-İngiliz Ticaret Anlaşması'dır. 1838 tarihli bu anlaşma, (Karal, 1983b: 253, 256) Osmanlı mülkünü, Batılı tacirlere pazar olarak açan, *"tatlı kâr"* (Cem, 1989: 252, 253; Yerasimos, 1986: 462-471; Gündüz, 2012: 493-495) dönemini başlatan bir süreçtir.

Ticari anlaşmalar yapmanın ya da bir ülkeye yabancı yatırımcı ve sermaye çekmenin ülke kalkınmasındaki rolü, ekonomistler ve siyasiler tarafından bugün dahi dile getirilmektedir. Yabancı sermaye, kalkınmada önemli görüldüğü kadar ne oranda kabul edileceği ve hangi yasal mevzuata tabi tutulacağı yönüyle de karmaşık bir konudur. Bilinen ve kabul edilen husus, yabancı sermayenin, kendisini her zaman güven içerisinde görmek istediği ve *"tatlı kâr"* elde edebileceği her yere *"istismarcı aşık"* duygusuyla gitmek arzusu taşıdığıdır. Kapitalizmle ilintili olan Burjuvanın sürekli kazanma arzusu ve bunu feodal yöneticilerin veya kralların çizdiği sınırları aşarak geniş alanlara yayma hevesi dünya siyasetine etki etmiştir. Burjuvanın elinde tuttuğu güç, o boyuttadır ki, derebeyliklerin yıkılmasında, Fransız İhtilâli'nin gerçekleştirilmesinde ve hatta özgürlük, hak ve hukuk gibi kavramların benimsenmesi ve geniş bir alana yayılmasında pek çok yazarın bu konuda çeşitli delillere ulaşmasına fırsat vermiştir (Cem, 1989: 39, 48, 220, 223; Yerasimos, 1986: 462, 471; Lewis, 1984: 1-74; Özakıncı, 2008: 19-32)

* Şeriat yasası yani şer'i Hüccet'i kastediyor. Şer'i Hüccet'te dinsel tavır belirleyici olurken burada siyasal tavır ön plana çıkmıştır.

Tanzimat Fermanı ve ardılı Islahat Fermanı (Danışmend, 1972: 174-177) toplumsal barış; can, mal, ırz, namus güvenliği, askerlik, vergi ve yargı alanlarında bir düzen getirmenin yanında;

“Tarihimizde genellikle “büyük kurtarıcımız, Batılılaşmanın müjdecisi” olarak sunulan 1839 Tanzimat ve 1856 Islahat Fermanları, aslında emperyalist yayılmasının birer aracı fonksiyonundadır. Bu fermanların, özellikle 1856’dakinin temel niteliği, Batı kapitalizminin çıkarlarına uygun üst yapı kurumlarını Osmanlı memleketinde bina etmektir. Tanzimat’ın, Batıya yaranmak için Hıristiyan tebaaya tanıdığı haklar, aslında Hıristiyanların küçük bir zümresi olan işbirlikçilerin Avrupa’daki efendilerine daha rahat hizmetlerini sağlamak için kaleme alınmıştır” (Cem, 1989: 223) gibi farklı yorumlarla da değerlendirilmiştir.

“Tanzimat dönemine sadece dış siyasal müdahaleler, idari reformlar, ya da ekonomik bütünleşme açısından bakılırsa bu dönem yeterince anlaşılabilir. Tanzimat ayrıca, sınırlı bile olsa bir anlamda kültürel bir devrimdi” (Zürcher, 2000: 101) tespitinde bulunan Zürcher, Osmanlı Devleti’nin sorunlarını çözmeye yönelik düşüncelerle başlatılan Batılılaşma hareketinin, aynı zamanda bir karşı hareketin oluşumunu da hazırladığını ifade etmektedir. Tanzimat dönemindeki reformların, halkın istek ve arzularına uygun yapılmadığı ve hatta halka zorla kabul ettirmeye çalışıldığı bu reformların kısmen Hıristiyan unsurlar tarafından kabul gördüğü fakat sonuç olarak ayrılıkçı milliyetçi duyguların frenlenemediği gerçeği de sebepleriyle birlikte Zürcher’in tespitleri arasında yer almıştır. Batı dillerini, özellikle de Fransızca’yı bilen ve bu yolla Avrupa düşünce akımlarına, bilhassa 1848 olaylarıyla liberalizm ve milliyetçilik konularına vakıf bir aydınlar grubunun oluşması, Osmanlı toplum yapısında özgürlükçü bilgi birikimine yol açmıştır. Reformları destekleyen veya karşı çıkan bürokratlar arasında sıkışık kalan ve zaman zaman sıkıntılar yaşayan bu aydın zümre, birtakım mevkiler elde etme adına çeşitli yollara tevessül etmiş ve Osmanlı Devleti’nde ilk kez Takvim-i Vekayi’nin yayınlanmasıyla ortaya çıkan basın ve gazetecilik mesleğine yönelmişlerdir.

Osmanlı Devleti’nde basın hayatı, İbrahim Şinasi’nin başyazarı olduğu Tercüman-ı Ahval adlı gazetenin çıkarılmasıyla başlatılabilir.

"Yeni Osmanlılar" (Berkes, 2002: 275-301) hareketini başlatan kişi olarak da kabul gören Şinasi, gazetede yayınladığı yazılarında, toplumsal sorunlar gibi kültürel konulara da temas etmiş ve sorunlara çözümler bulmaya çalışmıştır.

Devrin baskıcı yönetim anlayışından çekinen gazete sahibi Agah Efendi’nin, Şinasi’nin yazılarından ürkmesi, Şinasi’nin bu gazeteden ayrılarak “Tasvir-i Efkâr”ı kurmasına vesile olmuştur. Yayın hayatına yeni başlayan Tasvir-i Efkâr’da; ulus, özgürlük, kamuoyu gibi kavramların serbestçe kullanılmasının yanı sıra : "Devlet, ulusun temsilcisi olarak işleri yönetir ve ulusun gönenci için çalışır. Ulus da söz ve yazı yardımıyla kendi esenliği konusunda görüşlerini açıklama hakkına sahiptir" (Çavdar, 1995: 26, 27) şeklinde düşünceler, kamuoyuyla paylaşılmıştır. Kullanılan bu kelimeler ve yaklaşım biçimi dikkate alındığında da, Şinasi’nin Osmanlı toplumunda bazı fikri yeniliklerin öncüsü olduğu söylenebilir.

Tasvir-i Efkâr'ın yeni fikirlere imza atan bir başka aydın gazetecisi; ulus, vatan, özgürlük, devrim, anayasa, meşrutiyet kavramlarına yazılarında yer veren Namık Kemal'dir.

"Muhbir" adlı gazetesinde, "milli meclis" tabirini kullanarak Girit sorununa çözüm bulmaya çalışan Ali Suavi, netlik kazanmamış olsa da Sultan Abdülaziz'e yazılan "Paris'ten Gelen Mektup"¹un yazarı Mustafa Fazıl Paşa, Reşat Bey, Nuri Bey, Mehmet Bey, Rifat Bey, Hüseyin Vasfi Paşa, Ebuzziya Tevfik, İsmail Hakkı, Mithat Paşa ve daha birçok aydın-gazeteci, halkı aydınlatma yolunda katkı sunanlar arasında yer almıştır.

Osmanlı yönetiminin çeşitli kademelerinde zaman zaman görev almış olan aydın-gazeteci- bürokratların çalışmalarıyla, "Yeni Osmanlılar" hareketi, toplum yapısında "parlamento", "halka karşı sorumlu yönetim", "siyasal özgürlük", "salt özgürlük", "vatan" ve "ulus" kavramlarını yayma fırsatı bulmuş, devlet yönetim biçim ve anlayışının yeniden şekillendirilmesinde rol oynamıştır.

3. TÜRK SİYASİ HAYATINDA YENİ BİR SAYFA: MEŞRUTİYET

II. Abdülhamit'in uyguladığı istibdat yönetiminin son bulacağı ve özgürlük sınırının yeniden belirleneceği yönündeki beklentilerin yoğunlaştığı bir ortamda II. Meşrutiyet ilan edilmiştir. II. Meşrutiyet'in ilanı, çoğulculuktan yoksun Osmanlı siyasal yaşamına yön vermeye aday yeni bir gelişimin işaretidir. 1908 Temmuz'unda flu görünen siyasal manzara, 1876 Anayasası'nda yapılan değişiklikler ile 1909 yılında belirginleşmiştir. 1909 anayasa değişikliği, dönüşümün hukuksal olarak kabul edildiğini ve bundan sonra işlerin huzur ve güven içerisinde yürüyeceği yönündeki beklentileri yasal zemine oturtmuştur. Ne var ki Türk siyasal yaşamı, kısa bir süre sonra algılarla olguların aynı şeyler olmadığını acı tecrübelerle göstermiştir. Parlamenter bir rejimi getiren II. Meşrutiyet döneminde, kamu hak ve hürriyetleri açısından önemli adımlar atılmış, seçme ve seçilme hakkı getirilmiştir. Kişi ve matbuat hürriyetinin geliştirilmesi, padişaha sürgün etme yetkisi tanıyan meşhur 113. maddenin anayasadan çıkarılması dönemin kayda değer gelişmeleridir.

II. Meşrutiyet'in 1908-1913 yılları arasındaki döneminde çok partili hayat yaşanmıştır. 1913'ten hemen hemen işgal yıllarına kadar süren siyasal hayat ise koro görünümüne solo dönemidir.

1908- 1919 yılları arasında devam eden II. Meşrutiyet süresince 1908, 1912, 1914 ve 1919 yıllarında olmak üzere dört genel seçim ve 1911 yılında da bir ara seçim yapılmıştır. 1908'de gerçekleşen seçimde Rum, Ermeni

¹ Osmanlı siyasal yaşamında ileride söylem olarak karşılaşılabilecek önemli hususları barındıran bu mektup şöyle özetlenebilir:

- Her gelişmenin ve ilerlemenin temelinde özgürlük yatar,
- Özgür bir kamuoyu, memurların keyfi davranışlarını denetler, hata yapmalarını engeller.
- Özgürlüğün olmadığı toplumlarda reformlar gerçekleştirilemez.
- Özgürlüğün olmaması, Avrupa ülkelerinin, Osmanlı Devleti'nin işlerine karışmasını âdeta teşvik etmektedir.
- Özgürlük, padişahın bağımsızlığını kaldırma anlamına gelmediği gibi, halkı din ve geleneklerinden uzak düşürme gibi bir sonucu da vermez.
- Din, kişinin manevî yönünü ilgilendirir, bir ülkenin yasalarını din kuralları belirlemez. Dinin dünya işlerine karıştırılması, onun halka karşı kullanılması olanaklarını da arttırır.
- Her ülke için meşru devlet şekli anayasalı bir devlet düzenidir.
- Adaletin ilkeleri, mekâna göre değişmez.
- Zülüm ve istibdat karşısında tek çıkar yol, sorumluluğu ve eylemleri denetlenebilen bir yönetimin kurulmasıdır. Bkz., Çavdar, (1995): 29-37.

ve Bulgarlar, önceleri II. Abdülhamit'in yönetimine karşı ittifak yaptıkları Türkler aleyhinde bir propaganda sürdürmüşlerdir. Ancak geleceğin ateşli muhaliflerini de içinde barındıran İttihat ve Terakki'nin zaferini gölgelemeyi başaramamışlardır (Tunaya, 1988: 6).

II. Meşrutiyet'in yasama yılları da seçimlerin tarihine göre; 1. Devre (1908-1912), 2. Devre (1912), 3. Devre (1914-1918), 4. Devre (1920) şeklinde sıralanmaktadır.

Bu seçimler ve seçim çalışmaları ele alındığında; karşı karşıya kalınan hakikat, ele geçirilen geniş topraklar tek bayrakla temsil edilse de, bu topraklar üzerinde yaşayanların, düşüncelerinin, renklerinin, devlete bakış açılarının ve nihayet birlik ve beraberlik duygularının tek bir bayrakla temsil edilemeyeceğidir.

II. Meşrutiyet'in ilanından yeni bir dönemin başladığı 1922 yılına kadar ki süreçte gerçekleşen seçimlerin sonuçlarına ve genel karakteristik yapısına bakılırsa, toplumun siyasal yönelimlerini tespit etmek kolaylaşmaktadır. Bu siyasal yönelimlerde, başka bir ifadeyle siyasal tercihlerin belirlenmesinde, elbette ki en güçlü partinin tek başına belirleyici rol üstlendiğini söylemek, akılcı değildir. Bir Osmanlı Devleti vardır ve bu devleti değişime zorlayan iç dinamikler söz konusudur. Bir de dış dünya vardır. Sürekli gelişmek isteyen, kendinden olmayanları kendi formatına uygun değişiklikleri yapmaya zorlayan, hırslı, ihtiraslı, acımasız ve bir o kadar da yıkıcı, bölücü ve "bırakınız yapsınlar"cı, ama bütün bunları " özgürlük- eşitlik- adalet" kisvesiyle sunan bir dış dünya!..

1908-1918 yılları arasındaki parlamenter yapı iç dinamikler açısından değerlendirildiğinde karşılaşılan manzara İttihat ve Terakki'nin (Karabekir, 1995; Kadri, 1991; Vardar, 1960) baskın karakterini iyiden iyiye göstermektedir. İttihat ve Terakki'nin bu baskın karakteri diğer partilerin baskıya karşı mücadele azmini güçlendirmiştir. 1908-1918 dönemi siyasi yaşanmışlıklarında kimlerin, hangi kararları, kimleri, nasıl etkilemiştir sorusuna verilecek cevap, dönemin hususiyetini gösterebilir. Toplumsal ve özellikle de siyasal sorunları çözme iddiasıyla iktidara gelenlerin aralarındaki rekabet sebebiyle eski sorunları dahi çözmeden, gittikçe dallanıp budaklanan, kangrene dönüşen yeni sorunlar yumağı oluşturması dönemin bir başka özelliğidir. Bir tarafta iktidar partisi, diğer bir ifadeyle İttihat ve Terakki, diğer tarafta ise İttihat ve Terakki'den kurtulmaya çalışan diğerleri, yani muhalefet söz konusudur. Bu kadar keskin kutuplaşmanın doğurduğu tarihi hakikat ise kaçınılmaz hale gelen siyasal ve toplumsal ayrışmadır. Toplumsal-siyasal ayrışmaya ivme kazandıran olaylar arasında 31 Mart Vakası, Halaskaran Zabitan Hareketi, Bab-ı Ali Baskını, Sadrazam'ın öldürülmesi, Hükümetin devrilmesi, Sinop Sürgünleri ve gazetecilerin öldürülmesi sayılabilir (Ertur, 1994). Bahsi geçen dönem ve olayların toplumsal bellekteki yerini özgürlük, parlamento, hürriyet, istibdat, entrika, şiddet, sindirme, korku, baskı, cinayet, infaz, darbe gibi kavramları "Türk Siyasal Hareketi" gibi tek bir cümlede ifade etmek yanlış olmasa gerektir.

4. II. MEŞRUTİYET'İN "PARTİ" BEREKETİ

II. Meşrutiyet döneminde iki dereceli ve geniş olmayan bir seçim sistemi uygulanmıştır. Bu dönemde gerçekleştirilen seçimlerin sistem açısından olumsuzlukları nasıl yadsınamaz ise Türk siyasal yaşantısında çok

partili dönemin başlangıcını oluşturması itibariyle muhakkak izlenmesi gereken bir dönem olduğu gerçeği de yadsınamaz. Çok partili siyasi hayatın oluşması ile birlikte hız kazanan siyasi parti örgütlenmeleri ve bu meyanda aleniyet kazanan kuruluş gerekçesi ve parti programları siyasal yaşantıyı renklendirmekte ve hareketlendirmektedir. Partiler arasında çeşitli zamanlarda ve çeşitli beklentilerle gerçekleştirilen ittifaklar ve siyasal yaşamın olmazsa olmazlarından birisi olan propaganda çalışmaları, demeçler hatta ve hatta kullanılan parti isimleri sosyal-siyasal-ekonomik dokuyu göstermekte ve gelecekteki siyasal hayatla ilgili ipuçlarını vermektedir (Öz, 1992: 27 vd).

II. Meşrutiyet'in ilanı her şeyden önce bir ittifaklar zincirinin zaferidir. Şöyle ki, Müslim ve gayrimüslim unsurlar meşrutiyetin ilanı (Petrosyan, 1974: 271) ve II. Abdülhamit'in istibdadını yok etme konusunda (Petrosyan, 1974: 41) hem-dil, hem-dest, hem-dem ve nihayetinde hem-hâl olmuştur. Fakat bütün sosyal olaylarda olduğu gibi geniş tabanlı bu ittifak da dağılma gerekçesini; *meşrutiyetin ilanı ve istibdadın sonlandırılmasından sonra birleştirici ortak nokta ne olacak* sorusuna verebilecek bir cevap bulamadığı için kendi içinde barındırmıştır.

Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler İttihat ve Terakki adlı kitabının alt başlığı olarak çok yerinde bir ifadeyle "Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi" başlığını kullanmıştır. 1908-1918 tarih aralığında, Osmanlı coğrafyasına bakıldığında, İttihat ve Terakki göze çarpan ve daha sonraları parti niteliği kazanan en önemli siyasal kuruluştur. Cemiyet, II. Meşrutiyet'in ilk iki kabinesini kontrol altında tutmaya çalışmış, yedi kabineyi bizzat oluşturmuş, I.Dünya Savaşı'nın son bulduğu 1918 yılına kadar Türk siyasal yaşamının lokomotifini oluşturmuştur. İttihat ve Terakki'nin bir diğer önemli özelliği çok farklı düşünceleri savunacak yeni parti kurucularını da yine bünyesinde barındırmış olmasıdır, yani bu yönüyle doğurgan bir partidir. Cemiyet yapısından parti yapısına dönüşümü zaman içerisinde ve tecrübeler sonucunda gerçekleşmiş ve örgütlenme modeli, tüzük ve programları diğer partilere rol model oluşturmuştur. Örgütlenme aşamasında mevcut baskıcı yönetimden kurtulma adına takip ettiği masonik ritüel (Tunaya, 1989: 221-223; Koloğlu, 1991) bugün dahi bilimsel çalışmalarda işlenmeye devam etmektedir.

5. YAPILANLAR VE YAPILMAYA ÇALIŞILANLAR

Siyasal yaşantı içerisinde yer alan partilerin parti programları ve özellikle de iktidar koltuğunda oturan partinin takip ettiği politika, içinde bulunulan dönemin görüntüsünü yansıtır. Bu bağlamda, İttihat ve Terakki bir iktidar partisi olarak Osmanlı Devleti'nin son on yılına damgasını vurmuş ve daha sonraki yıllar üzerinde de etkisini sürdürmüştür (Karpas, 2010: 40-49). İttihat ve Terakki'nin kongrelerine bakıldığında; gizli yapılanmadan aleniyete, çoğulculuktan tekçiliğe, *Osmanlıcı*, yani *İttihad-ı Anasır'cı* ideolojiden, *Türkçü ve laik* bir anlayışa yönelik tavrı dikkat çekmektedir.

İlk Beyannamesinden itibaren İttihat ve Terakki'nin parti programları incelendiğinde ülkenin mevcut sorunlarının yanı sıra gelecekle ilgili planların olduğu görülmektedir.

“Hükümet-i haziranın adalet, müsavat, hürriyet gibi hukuk-u beşeriyeyi ihlal eden ve bütün Osmanlıları terakkiden men ile vatani ecnebi yedd-i tasallut ve itizabına düşüren usul-ü idaresini İslam ve Hıristiyan vatandaşlarımızı ikaz maksadıyla kadın ve erkek bilcümle Osmanlılardan mürekkep, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti teşekkül etmiştir” (Tunaya, 1988: 39).

Bu maddede geçen adalet, özgürlük, eşitlik, hürriyet, insan hakları gibi kavramların yanında İslam ve Hıristiyan vatandaşlar kavramı ve kadınları da önemseyen bir yaklaşımla serd edilen *“kadın ve erkek bilcümle Osmanlılardan”* maddesi herkesi kapsayıcı bir hedef ortaya koymuştur.

Beyannamenin bir başka maddesinde geçen *“milliyet, kavmiyet, cinsiyet, mezhep, taraftarlık yoktur”* ifadesi toplumsal bütünleşmenin temel taşı oluşturma hamlesidir. Seçimlerin serbestçe yapılmasını istemesi ise demokrasi alanında kat edilen onca mesafeye rağmen bugün dahi önemini korumaktadır (Tunaya, 1988: 39).

Saltanat ve hilafet makamını elinde tutmakta olan Osmanlı hanedanlığına yönelik; *“Cemiyet nazarında sülâle-i necibe-i Osmaniye'nin makam-ı saltanat ve hilafette bekası mültezemedir; ancak Şer ve kanuna mugayir harekâtta buldukları ve usul-ü meşvereti kabul ve hukuk-u beşeriye ve medeniyeyi himaye etmedikleri halde haklarında şer'an ve kanunen lâzım gelen muamele icra edilecektir”* (Tunaya, 1988: 39) kararı adeta gelecekte bu makamların lağvına karşı oluşabilecek direnci kırma hazırlığıdır.

İttihat ve Terakki'nin kongre kararları da beyannamesi gibi hedef ilkeleri ortaya koymakta ve bu yönüyle modernleşme yolunda kabulü zorunluluk halini alan, demokrasiye giden yolun ve siyasal yaşamın asli unsurlarını ilan etmektedir. 1908 yılından başlayarak 1918 yılına kadar dokuz kongre gerçekleştiren İttihat ve Terakki'nin, Türk siyasal yaşantısındaki etkisini ortaya koyma adına bu kongre kararları önem arz etmektedir. Bu nedenle kongre kararlarında kullanılan bazı kavramlar üzerinde durmak gerekir.

1908 Kongresi, Cemiyeti her şeyden önce bir frkaya dönüştürmüştür. 1908 parti programında; Anayasaya bağlı kaldıkça, padişahın her türlü saldırıdan uzak görülmesi (Madde 1), parti çalışmalarının tarihe doğru bir şekilde kaydedilmesi (Madde 4), vilayet merkezlerinde partinin bir gazete çıkarması (Madde 5), ahalinin şahsi girişiminin arttırılması (Madde 13/a), bayındırlık girişimlerinden en önemlisi kabul edilen eğitimin genişletilmesi ve ilerlemesi, gece derslerinin açılması, ücra yerlerde özel okulların açılması, özellikle sanayi okullarının açılması ve buralara öğretmen gönderilmesi, sınaat, ticaret, ziraat odalarının desteklenmesi (Madde 13/c), ahalinin anlayabileceği bir dille eserler yazılması ve böylece verginin halka anlatılması, nereye harcadığını, halkın öğrenmesi, halkın eğitime sarılması, şirket kurma, ticaret, ziraat, sanayiye yönelik orta ve ilkokul seviyesinde yarışmalar düzenlenmesi (Madde 13/d) gibi kararlar yer almıştır (Tunaya, 1988: 63-65) .

1908 Kongresinde kullanılan; *“padişah anayasaya bağlı kaldıkça”* ifadesi, padişaha şart koşması yönüyle düşündürücü bir yaklaşımdır. Şartın yerine getirilmemesi durumunda tavrın ne olacağını cevabı ise ancak gelecek yıllar içerisinde anlaşılacaktır.

“Partinin çalışmalarını tarihe doğru kaydetme kararı” bir tarih bilinci şeklinde değerlendirilebileceği gibi, Osmanlı resmi arşivcilik alışkanlığı, (Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi,2010: V- XLII) devletin devamlılığı anlayışı ve bir açıdan gelecek kuşakların tarihe yüzleşmesinin ve tarihe hesap vermenin temel yaklaşımı olarak görülebilir.

13. maddenin d bendi ise adeta “Vatandaş İçin Medeni Bilgiler” niteliği ile bir eğitim-öğretim sorumluluğudur. Türk tarihinde bu anlayışın cumhuriyet döneminde de sürdüğünü söylemek mümkündür (İnan, 1988).

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin, 1908 tarihli siyasal programı sosyal bünyenin bütünleşmesi ve ilerlemesi adına önemli konulara temas etmiştir. Adı geçen siyasal program; Osmanlı tebaası olan ve 20 yaşını dolduran, emlak ve serveti olsun ya da olmasın her erkeğin seçim hakkı olmasını ilke kabul etmiştir (Madde 3). Siyasal programda kabul gören diğer hususlar özetle; resmi dilin ve her türlü haberleşmenin eskiden olduğu gibi Türkçe olacağı (Madde 7), cins ve mezhep farkı gözetilmeyeceği, herkesin eşit ve tam hürriyete sahip olacağı, herkese yeteneğine göre devlet hizmetinde imkân verileceği, gayri müslimlerin dahi asker alma kanununa tabi tutulacağı (Madde 9), dinin serbest olduğu ve cemaatlere verilen mezhep ayrıcalıklarının korunacağı (Madde 10), işçi ve işverenlerin karşılıklı hukuk ve vazifelerini düzenlemek üzere kanunlar düzenleneceği (Madde 13), arazi sahiplerinin hakları çiğnenmeden, köylülerin de arazi sahibi olmaları adına düzenlemeler yapılacağı (Madde 14), âşar için tahmis* (Devellioğlu, 1986) usulünün kabul edileceği ve aşamalı olarak kadastronun yapılacağı (Madde 15), her Osmanlı’nın kanuna uygun olarak özel okul açabileceği (Madde 16) şeklindedir.

Siyasi programın 17. Maddesi, önemine binaen baş tarafı özetlenerek, son kısmı ise aynen aşağıya aktarılmıştır :
“Bütün okullar devletin gözetiminde olacaktır. Osmanlı tebaasının terbiyesi, söz birliği ve düzeni çerçevesinde genel ve dâhilde serbest eğitim-öğretim uygulanır. İlkokulda Türkçe zorunlu eğitim dilidir. Resmi ilkokul mekteplerinde ilkokul parasızdır”.

“Tahsil-i idadi ve âli yukarıda zikrolunan umumi ve resmi mektepler vasıtasıyla ve Türkçe esas ittihaz ile icra olunacak ve programlara muallim ve muallime yetiştirilmesine ve bunların suret-i tayinine dair mukarrerat-ı ciddiye ittihaz edilecek ve memleketin terakkiyat-ı iktisadiyesine hizmet edecek ticaret ve ziraat ve sanayi mektepleri küşat ettirilecektir. Sırf din tahsili ile müteveggil mekatip bu umumiyetten müstesnadır” (Tunaya, 1988: 67).

İttihat ve Terakki’nin siyasi programıyla, emlak ve serveti olsun olmasın her erkeğin seçme- seçilme hakkına haiz olmasını tanınması yani daha önce uygulanan emlak-servet varlığı şartını kaldırması demokrasinin gelecek günleri adına kayda değer bir anlayıştır. Ancak seçme ve seçilme hakkının sadece erkeklere tanınıyor olması anakronik bir yaklaşım sergilemeden ifade etmek gerekirse, gelecek günlerde başlatılması kaçınılmaz olan bir mücadele konusunun da ilk işaretidir.

* Bir şeyi beş kat veya beş köşeli yapmak.

Türkçenin resmi dil olacağı, her türlü haberleşmenin ve eğitim dilinin Türkçe olacağı yaklaşımı ise yasal mevzuatta farklı çıkışlara rağmen bugün dahi geçerliliğini korumaktadır.

“İşçi ve işverenlerin karşılıklı hukuk ve vazifelerini düzenlemek üzere kanunlar düzenleneceği” yönündeki siyasal program denilebilir ki o günlerden bu günlere kadar kurulan ve işbaşına gelen bütün siyasal partilerin, hükümetlerin programlarında ve hatta anayasalarda yer almış ancak işçi ve işveren arasındaki sorunlar nihayetlendirilememiştir (Çavdar, 1995: 395-396).

Arazi sahiplerinin hakları çiğnenmeden köylülerin de arazi sahibi olmaları adına düzenlemeler yapılacağı (Madde 14) maddesi ise arazi sahiplerinin hakları çiğnenmeden bunun nasıl başarılacağı yönüyle içinde şüpheler barındırmaktadır. Bu amacın gerçekleştirilmesinin çok zor olduğu cumhuriyet dönemi meclisinde kabul edilen “Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu” (TBMM Tutanak Dergisi, C. XVIII, Toplantı:2, 72. Birleşim, (11 Haziran 1945: 213-235) ve “Dörtlü Takrir” (TBMM Tutanak Dergisi, (12 Haziran 1945); Aydemir, 2011: 439-442) görüşmeleri incelenirse daha iyi anlaşılır.

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin 1909 yılı Nizamnamesi ise “Kulüpler” başlığıyla yani: *“Kulüpler, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne dahil bulunan efrad arasında bilâ tefrik cins ve mezhep revabid-ı ittihadı teyid ve idameye ve her sınıf efradın istidat ve ihtiyaçları dairesinde tenvir-i efkâr ve tevsi-i vukuuna ve iktisadî- içtimâî her türlü teşebbüsât-ı müfide ve terakkiyat-ı medeniyyeyi istihsal ve tesrie hâdim olacaklardır”* şeklindeki 30. maddesiyle (Tunaya, 1988: 70) dikkat çekmektedir.

Bu maddenin içeriği ve ardından oluşturulan kulüplere bakıldığında, İttihat ve Terakki’nin bir siyasal parti olmanın ötesinde, toplumu şekillendirme ve geleceğe hazırlama konusunda bir misyon yüklediği görülmektedir. Kulüplerde sosyal hayatın kültür, sanat, eğitim, spor, sağlıklı yaşam, hukuk, istihbarat ve birçok alanının ele alınması, kendinden sonraki dönemlere de etki etmiştir. Yine bir İttihatçı olan ve Tek Partili ve Çok Partili dönemin önemli aktörlerinden Celal Bayar bu konuyla ilgili olarak kitabında:

“...İttihat ve Terakki içtimâî müteşebbis bir kuvvetti. Bu yoldaki görevi ikna (inandırmak) ve irşat kuvvetleriyle, okul, gazete ve kitaplarıyla, sanat evleriyle, şirketleriyle, muhtaçlara yardımlarıyla halkın ruhuna girerek, ahlâk bakımından yüksek, iktisat bakımından ileri, çalışkan, hür fikirli, adaletli ve şefkatli bir ‘Osmanlı Milleti’ meydana getirmektir...” (Bayar, 1997: 73) demektedir.

Uzun yıllar siyasetin içinde aktif görev almış olan Celal Bayar, toplumsal değişimin gerçekleştirilebilmesinde önemsendiği bu oluşumu yine aynı eserinde şu sözlerle güçlendirmeye çalışmıştır:

“...yaradılışta mevcut olduğu halde meydana çıkmayan birtakım âli ve insani temayüller yeniden hayat bulmadıkça idare şekillerinin ve kanunların değişmesi mesut bir sonuç veremezdi. Fertler arasında ırkın, verasetin, muhitin, terbiyenin, içtimai sınıf ve şartların doğurduğu eşitsizlikler, yalnız Kanun-u Esâsi ve sâir kanunlara konacak hükümlerle ortadan kaldırılamazdı. Bu nevi eşitsizlikleri resmen değil fiilen yok etmek suretiyle müspet ve içtimâî bir eşitlik yaratmak için uzun

ve yorucu çalışmalarla elde edilecek bir ruh terbiyesine de ihtiyaç vardı. İdare şeklinin ve kanunun yaptığı fenalıkları yeni idareler ve yeni kanunlar ıslah edebilirdi..." (Bayar, 1997: 73).

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1909 tarihli Nizamnamesinin 33. maddesi kurulacak kulüplerin vazifesini aşağıdaki gibi sıralamıştır:

"Her kulüp evvelâ: Cemiyetin nizamname ve programı dairesinde kendi uhdesine terettüb edecek vezaif ve muamelâtı ifa eyleyecek,

Saniyen: Payitaht ile vilâyatta intişar eden gazete ve risalelerden ve meşahir-i üdebâ ve müellifinin âsâr-ı edebîyye ve ahlâkıyye lugavîyeleriyle eski ve yeni müellifattan şayan-ı istifade olanlarını ve memâlik-i Osmaniye haritalarını celb ve münderecatından umum efrad-t cemiyetin istifadelerini teshil edecek.

Salisen: Vakit vakit konferanslar tertip ederek efrad-ı cemiyetin iktisada, terakkیات-ı ziraiyyeye, hıfzısihhaya ve terbiye-i etfale, siyasiyat-ü ahlâkiyata, kavanin ve nizam-ı mülkiye ve adliye ve askeriyyeden umumun bilmesi lâzımgelen mevadda dair ita-yı malûmat ile efradın tenvir-i efkâr ve tezhîb-i ahlâkına hizmet etmek,

Râbian: Meb'usan intihabatında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin mâkâsidini her suretle takib ve istihsale çalışacak,

Hamisen: Mamulat-ı mahalliyece emtia-i dahiliyenin mazhar-ı rağbet ve revaç olmasına hâdim-i teşvikat ve neşriyatta bulunacak,

Sadisen: Kulübün servet ve iktidarını tezyit ve tevsie itina ve dikkat edecek.

Sâbian: İy-i milli'ye müteallik vezaif ve tedarikâtı icra eyleyecektir. Beyan olunan teşebbüsât ve vezaifte kulübe dahil olan efradın kâffesi vazife ve alâkadar olduklarından o misillû işlerden gerek zatlarını, gerek umuma taallûk eden ahvalde kulübün muavenet ve delâletine müracaat hakkını haizdirler" (Tunaya, 1988: 71).

Cemiyet Nizamnamesinin yukarıda aynen verilen maddesinde görüldüğü üzere toplumun birçok konuda aydınlatılması esas alınmış ve bu arada cemiyetin seçimlerde başarılı olması adına gayret gösterilmesi isteği vurgulanmıştır. Cemiyetin, gerek yayın yoluyla gerekse konferanslarla toplumun tüm katmanlarına ulaşma isteği aslında siyasal partilerin vazgeçilmez ilkesi durumundadır. Ancak uygulamada başarıyı her parti yakalayamamaktadır. Başarıyı yakalayan pek çok parti ise zaman içerisinde halktan uzaklaşarak bir yönüyle kendi sonunu hazırlamaktadır. İttihat ve Terakki'nin halka ulaşma adına benimsediği bu program ileriki yıllarda Türk siyasal yaşantısında önemli bir konuma sahip olan Cumhuriyet Halk Fırkası'nın uygulamalarında Halkevleri, Köy Enstitüleri, Halkodaları gibi kurumlarla tarihteki yerini almıştır.

Nizamnamenin “Kulüplerin umumi vazifeleri” kısmında biraz daha detaya yönelme söz konusudur.

“Her kulüp mevsim-i münasipte gece dersleri küşad ve lâakal bir mektebi taht ı himayesine alarak idare ve tedrisatını tanzim ve islâh ve fukaraperver cemiyetleri teşkil etmek gibi umur-u hayriyeden bir veya bir kaçını ifa ile mükelleftir. Şehir ve kasabalardaki kulüpler kuradaki mekâtibi dahi himaye edebilirler” (Tunaya, 1988: 72).

Bu karardan anlaşılacağı üzere, toplumda topyekûn aydınlanma ve tüm vatandaşı kucaklama, hizmet götürme anlayışını kabul eden bir sosyal devlet olma çabası görülmektedir.

Tepeden inme uygulamaların, topluma anlatılarak benimsetilmemesi halinde yok olmaya mahkûm olduğunu tarih pek çok kez kanıtlamıştır. Yöneticiler, genellikle yaptıklarını, yönettikleri topluma anlatabildiği ve toplumu ikna edebildiği oranda başarıyı yakalayabilir veya yerini korumaya devam edebilir. Toplumlarda hürriyet, özgürlük, eşitlik gibi demokrasiye giden kavramlar yerleşmeye başlamışsa, yöneticinin yönetilenleri ikna etmesi hayati bir zorunluluk halini alır. Bir istibdat devrini sonlandırıp yıllarca ve özlemle beklenen meşrutiyet yönetimini getiren İttihat ve Terakki'nin, şimdi Meşrutiyet'in ne olduğunu ve ondan beklenen faziletin ne olacağını halka anlatması gerekiyordu ve işin doğrusu İttihat ve Terakki :

“Kulüpler fırsat düştükçe köylülerin, Meşrutiyete muhabbetini ve İstibdata nefretini İsticlâb edecek surette telkinat ve irşadatta bulunmaya gayret edecek ve hatta vatanın selâmetine taallûk eden bu husus için ara sıra köylere hey'etler göndereceklerdir” (Tunaya, 1988: 72)

kararıyla bu zorunluluğun bilincinde olduğunu göstermiştir.

Siyasi partiler, güçlerini içinde hayat buldukları toplumdan aldıkları için toplumun değer yargılarına, inançlarına uygun davranışlar sergilemek veya en azından değer veriyor gibi görünmek zorundadırlar. Bu zorunluluğun bir sonucu olsa gerektir ki, tarihin en eski dönemlerinden beri liderlerin sözleriyle davranışları incelendiğinde çoğu zaman tezatların varlığı gözlenebilmektedir. İttihat ve Terakki, içinden çıktığı toplumun bu değerlerini bildiği için ve biraz da siyasi arenada kendileri için söylenen mason (Bengi, 2000; 25-26), sosyalist gibi sözlerin önüne geçebilmek düşüncesiyle: *“Kulüplerde işret etmek ve kumar oynamak ve sarhoş olarak kulübe girmek kat'iyen memnudur”* (Tunaya, 1988: 73) kararını almıştır*.

Partiler, tesadüflerin değil ihtiyaçların ürünüdür, bir yönüyle içinden çıktıkları toplumun aynalarıdır. Parti programlarında kullanılan bir kelime dahi bazen dile gelip toplumun sosyal, siyasal, dinsel, ekonomik dokusunu adeta üç boyutlu bir görüntüyle anlatır. Recep Peker'in aşağıda aktarılan sözleri bu yorumu pekiştirmektedir:

“İnsanlar, inanma neticesinde siyasal parti halinde birleşince, aralarında, öz fikirlerin ana çizgileri üzerinde bir mukavele yapmış sayılırlar. Bu mukavele, partinin programıdır. Bir siyasal parti programı yapmak demek, bir veya birkaç insanın bir gün bir masa başında oturup devlet işlerinin

* Bu konunun hassasiyetini günümüz sosyal ve siyasal yaşantısında da görmek mümkündür.

gidişinde hangi yolun münasip olacağına dair bir şeyi kaleme almaları, bir eser vücuda getirmeleri, bir kitap yazmaları demek değildir. Böyle bir eserin hiçbir değeri yoktur. Bu nevi programlar birçok yerlerde görülmüştür. Fakat böyle programlarla yapılan partiler, daha hayata doğmadan göçüp giderler. İleri bir siyasal parti programının, onu kuran insanların içinde buldukları muhitin, bütün siyasal, sosyal ve ekonomik şartlarını göz önüne alarak, bu ihtiyaçları karşılayacak ve ameli kıymet bakımından hayata uyacak bir değeri olmalıdır. Bunun da en iyi yolu, hadiseler içinde birbirlerini tanımış, birbirlerine inanmış ve bağlanmış, memleket işlerinde pişmiş ve bu yolda müşterek kararlara varmış, müşterek mesuliyetler ve zorluklar altında güçlüklerle göğüs germiş insanların düşünce ve kararlarını bir araya toplamalarıdır” (Peker, 1984: 62-63).

Siyasal partilerin bu hususiyetlerini ortaya koyduktan sonra İttihat ve Terakki'nin siyasal program, nizamname, beyanname ve kararları çerçevesinde durum değerlendirmesine devam edelim. Hizb-i Cedit ve Hizb-i Atik'in Birleşmesini Saptayan Karar (Tunaya, 1988: 100) on maddeden oluşmaktadır. Birinci madde mebuslara tanınabilecek ayrıcalıkların oluşturduğu ve oluşturacağı sakıncalara dikkat çekmektedir ki bu konu onca yaşanmışlıklara rağmen hâlâ bazı ülke parlamentolarının karşı karşıya kaldığı sorunlardandır. Demokrasilerde geçerliliğinin her daim korunması gerektiğine inanılan bu anlayış, adı geçen kararda da yer bulmuş ve Türk demokrasi tarihi yolunda önemli bir adım atılmıştır. Kararın birinci maddesi şöyledir:

“...Meclis-i Umumî azasının haiz oldukları nüfuzu sui istimal ederek menafi-i Devlete mugayir menafi-i hususiyeye temin edebilmeleri taht-ı imkânda bulunduğundan bu gibi ahvalin men'î hukuk ve menafi-i hükümet ve ahalinin kuvve-i teşriyye azasından bihakkin beklediği hiss-i fedakârî ve hasebiyet icabatındandır. Binaenaleyh Kanun-i Esasi'nin bu noksanını ikmal etmek cümlelerin arzu edeceği bir keyfiyet olup esas itibariyle şayan-ı kabul görülmüş ve ancak teklif veçhile yalnız Fırkaya mahsus olarak programa vaz'ı husul-ü maksadı kâfil olamayacağından memnuiyetin Fırkaya dahil olan ve olmayan Meb'usan ile Heyet-i Ayan azasına da şâmil olacak surette Kanun-i Esasi'ye madde-i mahsusa dercinin temini ...” (Tunaya, 1988: 100).

Yukarıda bahsi geçen maddede ifade edilen “imtiyaz” konusunun parlamento ve toplumsal hayattaki gelişim süreci olayın farklı bir boyutudur. Ancak bugün siyasal yaşamda mebusların aynı zamanda memurluk veya şahsi işlerinin başında doğrudan doğruya bulunamaması ve mebusluk dönemi öncesine ve sonrasına ait mal beyanında bulunma zorunluluğu her halükarda bu tecrübelerin bir sonucudur.

1911 tarihli bu kararın altıncı maddesi Türk sosyal ve siyasal yaşantısında bugün dahi tartışılmaya devam eden bir konudur.

“Ahlâk ve âdab-ı umumiyeyi diniye ve millîyenin muhafazasıyla beraber Garbın terakkiyatı ve tekemmülât-ı medenîyesinin memlekette inkişafına hizmet etmek” keyfiyetidir. *Ahlâk ve âdab-ı umumiyeyi diniye ve millîyenin muhafazası Cemiyetin makasid-ı ulviyesi cümlesindedir. Cemiyet teşkilât-ı siyasiye ve içtimaiyemizin esası olan din-i mübin-i İslâmın efrada telkin ettiği fezail-i*

ahlâkiyenin, kuva-yı mukaddese-i milliyenin en mühimi olduğunu takdir etmiş ve âdab-ı umumiye-i milliye ve İslâmiyenin tetruku halelden mahfuziyetini muhbe-i amal ittihaz eylemiştir. Binaenaleyh bir taraftan âdab-ı umumiye ve fezail-i ahlâkiye-i milliye ve İslâmiyenin muhafazası esbabını tehiyye ve temin etmek ve diğer taraftan memleketimizin Garbın terakkiyat-ı maddiyesinden istifade ve iktisab-ı mamuriyet ve refah etmesine çalışmak ehemmiyetli ve vazifesinden olup hissiyat-ı diniyece riayetkâr olmayanlar hakkında geçen sene Ceza Kanununa vaz edilmiş ahkâm-ı şedide Fırkanın ahlâk ve âdab-ı umumiye-i diniye ve milliyenin muazzezîyetini ne kadar esaslı bir meslek olmak üzere telâkki ettiğine en yeni bürhandır...” (Tunaya, 1988: 101-102).

Osmanlı tarihi incelendiği zaman etkisini devletin büyük sorunlarla uğraştığı dönemlerinde hissettiren ve Osmanlılık, İslamcılık, Türkçülük, Batıcılık gibi isimlerle maruf fikir akımlarıyla karşılaşılır. Bu akımların hedefinin ne olduğunu açıklamak bu makalenin konusu değildir ancak dine bakış açıları, sosyal yaşantıda kadının yerinin ne olacağı, Batı'ya bakış açısı, Batıdan teknik gelişmelerin alınıp-alınmayacağı, eğitimin nasıl yapılacağı, Batı kültürüne karşı nasıl bir tavır takınılacağı gibi konularda tartışmalar yapıldığı ve her birinin farklı görüşler ileri sürdüğü, toplumda da taraftar bulduğu bilinmektedir (Akçura, 1976; Kılıç, 1998; Atatürk Araştırma Merkezi, 2004: 137-144; Safa, 1996: 13-63; Bolat, 2014: 22). Toplumda aydınlar arasında oluşan ve belli ölçüde parlamentoda ve devlet yönetim katında benimsenen bu fikirlerin birbiriyle mücadelesi sonucunda siyasal partiler, çekişmeler, entrikalar, isyanlar, darbeler, siyasi cinayetler yaşanmış bu olayların toplamı da bir toplumun yaşam öyküsünü oluşturmuştur.

İttihat ve Terakki'nin toplumun tüm kesimlerini kucaklama ve temsil etme gibi bir gayret gözettiğinden de söz etmek mümkün gözükmemektedir. Partinin, 1913 yılı Kongresinde kabul edilen siyasal programının “kısım-ı İktisadi” bölümünde yer alan; “*Devletin ahval-i maliyesi müsaade bahşolunca âşarın yüzde ona tenziline çalışılacaktır*” (Tunaya, 1988: 108) hükmü beklenen neticeyi verememiş ve Aşar Vergisi 1925 yılına gelinceye kadar çiftçilikle uğraşanların belini kırmaya devam etmiştir. Bunun yanında ucuz faizli kredilerin çiftçilere verilmesi, İtibar-ı Akar “Kredi Fonsiye” bankasının tesisine gayret gösterilmesi (Madde 17), ziraat sendikalarıyla ilgili kanun tekliflerinin hazırlanması (Madde 19), esnaf cemiyetlerinin müstakil tanınması (Madde 21), Temettü (kazanç) vergisinin adil bir şekilde dönüştürülmesi (Madde 24), Ağnam vergisinin düzenlenmesi (Madde 26), Çiftçiler, orakçılar ve yarıcılar arasındaki ilişkinin düzenlenmesi (Madde 27) (Tunaya, 1988: 108) gibi hedeflerin belirlenmesi denilebilir ki daha sonraları kurulan partilerin de programlarında yer bulan ifadeler olmuştur.

1913 yılının bu siyasal programının eğitimi ilgilendiren:

“Kanun-i Esaside musarrah olduğu veçhile Osmanlı milletinin terbiye-i siyasiye ve ehliyeti siyak-ı vahidde cereyan etmek için hususi ve cemaat mektepleri üzerinde hükümetin nezaret ve teftişi bulunmak ve fakat hiçbir unsurun lisan-ı maderzadı (Ana dil) ile itikadiyat ve edebiyatına müdahale etmemek kaziyesi de umde ittihaz olunmuştur, tahsil-i iptidaî mecburî ve mekâtib-i umumiye de meccanidir. Mekâtib-i iptidaiye-i umumiye ve tâliyede Türkçenin yalnız lisan olarak

tedrisi mecburi olmakla beraber her mahallin ana lisanı lisan-ı tedris olacaktır...” (Tunaya, 1988: 109-110)

maddesi daha sonraki dönemlerde de bazı partilerin programlarında yer almıştır ve bugün dahi tartışma konusu olma özelliğini korumaktadır.

“Teşkilât-ı Merbuta” kısmında: *“Büyük şehirlerde ayrıca esnaf ve amele kulüpleri küşad edilecektir. Bunlarda da muhitin zihniyet ve ahval-i içtimaiyesine göre esbab-ı istirahat nazar-ı dikkate alınacaktır. Kumar ve müskirat memnudur”* ifadesi ve kararın devamında: *“ ...Bunlar bir arkadaş gibi kulüp efradile müzakere ve muhavere bulunurlar, müzakere ve talim suretile fikirlerin tenvirine hizmet ederler...”* (Tunaya, 1988: 118) demesi I. Dünya Savaşı'nın en kanlı günlerinde çeşitli iş kollarında bir takım örgütlenmelerin artmasında rol oynamıştır.

İttihat ve Terakki'yle doğrudan veya dolaylı yollardan ilintili olan bu örgütler I. Dünya Savaşı ve özellikle Türk Kurtuluş Savaşı döneminde daha çok İstanbul merkezli olarak ekonomik, sosyal, kültürel, eğitim, ulaşım, istihbarat hatta Anadolu'ya silah kaçırma gibi alanlarda çalışmış, büyük fedakârlıklarda bulunmuşlardır (Çevik, 2002: 120-142).

Yukarıda bahsi geçen örgütlerin ortaya çıkış ve hedeflerine değinmeden belirtilmesi gereken bir husus da İttihat ve Terakki'nin 1917 yılı siyasal programıdır. Birçok partinin hedefleri arasında yer alan fakat bir kısmının da şiddetli eleştirisine maruz kalan: *“ Teşkilât-ı mülkiye, adetleri tezyid edilmek üzere vilâyet ve kaza ve nahiye namları ile üç derece olacak ve nahiyeler şahsiyet-i hükmiyeyi haiz olmak üzere bir veya müteaddit karyelerden teşkil edilecektir...”* yönetim anlayışı 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda:

“Vilayet mahalli umurda manevi şahsiyeti ve muhtariyeti haizdir. Harici ve dahili siyaset, Şer'i, adli ve askeri umur, beynelmilel iktisadi münasebat ve hükümetin umumi tekâlifi ile menafi birden ziyade vilâyata şâmil hususat müstesna olmak üzere Büyük Millet Meclisi'nce vaz edilecek kavanin mucibince Evkaf, Medaris, Maarif, Sıhhiye, İktisat, Ziraat, Nafia ve Muaveneti İçtimaiye işlerinin tanzim ve idaresi vilâyet şuralarının salâhiyeti dahilindedir” (TBMM Zabıt Ceridesi, 1994: 249-265; Kili ve Gözübüyük, 1985: 92) şeklinde ifade edilmiştir.

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun on beşinci maddesinde kaza yönetimi ele alınmış ve burada manevi şahsiyet hakkı tanınmamışken daha küçük bir idari yönetim alanı Nahiye için; *“ Nahiye hususi hayatında muhtariyeti haiz bir manevi şahsiyettir”* hükmünde bulunmuştur (Kili ve Gözübüyük, 1985: 93).

1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun yirmi üç maddeden oluşan kısa bir anayasa olmasına rağmen merkez ve yerel yönetimleri ayrıntılı şekilde ele alması, anayasanın adem-i merkezîyetçi anlayışı kabul ettiği izlenimini vermektedir ki anayasa görüşmeleri esnasında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde bu konunun tartışma halini almaması bu çıkarımı destekler niteliktedir (TBMM Zabıt Ceridesi, 1994: 249).

6. İTTİHAT VE TERAKKİ VE STRATEJİK TOPLUMSAL DERİNLİK

İttihat ve Terakki Partisi'nin Türk siyasal yaşamındaki rolünü sadece siyasi program ve nizamnameleriyle anlamaya çalışmak kısır bir bakış açısı olabilir. İttihat ve Terakki, parti programında ele aldığı konuları uygulama alanına koymaya çalıştığı gibi bazen bir illiyet bağı kurmadan da çeşitli oluşumlar üzerinde etkili rol üstlenmiştir (Çevik, 2002: 54-142). İttihat ve Terakki'nin etki alanında kalan kurumların başında hiç şüphesiz Teşkilât-ı Mahsusa'yı saymak gerekir (Tunaya, 1989: 276; Stoddart, 2003; Karabekir, 1990). Teşkilat-ı Mahsusa'nın amaç ve çalışma biçimi oldukça geniş tutulmuş ve bu yönüyle de büyük tehlikeler içermiştir. Denilebilir ki Teşkilât-ı Mahsusa ile bir "fedailer" sınıfı oluşturulmuştur. Türkçülük ve İslamcılık, Teşkilatın ana ideolojisidir. Teşkilat, ordunun işlerini kolaylaştırmak adına her türlü faaliyet sahasında varlığını hissettirmiştir. I. Dünya Savaşı içerisinde bazen büyük başarılarla, bazen başarısızlıklara uğrayan Teşkilat'ın daha sonraki tarihsel gelişim üzerinde de etkin rol oynadığını belirtmek tarihi bir zorunluluktur. Teşkilat'ın ön plana çıkan şahsiyetlerinin büyük kısmı Türk Kurtuluş Savaşı döneminde ulusal mücadelenin yanında yer alırken bir kısmı İstanbul Hükümeti yanlısı ve bir kısmı da partizan yaklaşımlı tavırlar takınmış, ulusal mücadeleye zarar vermişlerdir (Tunaya, 1989: 291; Zürcher, 1987: 127-189; Tevetoğlu, 1991; Kutay, 1975: 900; Hiçyılmaz, 1993). Teşkilât'ın dikkat çeken bir özelliği de Dünya Savaşı devam ederken Trablusgarp'tan Şeyh Ahmet Sünusi'yi büyük amaçlarla İstanbul'a getirmesidir. Savaşın kaderinin neredeyse belirlendiği bir dönemde Sünusi'den beklenen netice her ne kadar elde edilememişse de Anadolu'nun işgal döneminde ve Türk Kurtuluş Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Mustafa Kemal Paşa'nın yanında yer alan Şeyh Ahmet Sünusi, hatırı sayılır bir rol üstlenmiştir (Tunaya, 1989: 287). Teşkilât-ı Mahsusa çeşitli icraatlarıyla gerek o günlerde ve gerekse daha sonraki günlerde efsanevi bir övgü elde etmiştir. Teşkilâtın yöneticilerine duyulan sevgi günümüzde de etkisini sürdürmekte hatta beyaz perdede sık sık kullanılan figürler olarak karşımıza çıkmaktadır. Yakup Cemil, Süleyman Askeri, Hüsametdin (Ertürk), Eşref ve Hacı Sami Kuşçubaşı, Sapançalı Hakkı, Ömer Naci, Nuri Paşa (Mataracı), Rauf Bey (Orbay) bu şahsiyetlerden sadece birkaçıdır (Tunaya, 1989: 291-292). Türk Kurtuluş Savaşı döneminde büyük yararlılıklar gösteren "Mim Mim" (M.M) Grubu (Çukurova, 1994: 33 vd) yine bu teşkilâtın bir ürünüdür. Teşkilât-ı Mahsusa'nın eleman bulma konusunda uyguladığı, mahkûmlardan yararlanma metodunun (Tunaya, 1989: 285) Kurtuluş Savaşı döneminde Kuvva-yı Milliye'yi oluşturan kaynaklardan biri olduğunu söylemek de tarihi hakikatle örtüşmektedir (Selek, 1987: 118-129).

İttihat ve Terakki'nin etkisi altında olup olmadığı tartışılan fakat daha çok etki altında olduğu kabul gören oluşumlardan birisi de Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'dir. Cemiyetin kuruluş tarihi 1913 olmakla birlikte (Polat, 1991: 16-26), Türk Kurtuluş Savaşı günlerinde varlığını en ücra köşelerde dahi gösteren ulusal örgütlenmelerin benimsenen ismi olmuştur (Polat, 1991: 172). Cemiyet, Nizamnamesinde toplumsal hayatın önemli unsurlarından milli terbiye, sağlık, fikri seviyenin yükseltilmesi, gençleri iş hayatına alıştırma gibi vazifeler üstlenmiştir. Cemiyetin başka bir özelliği de askeri bir görev yüklenmesi yani insanları savaşa hazırlamak için savaş alanlarında koşabilecek, sağlam beden yapılı insanlar yetiştirmektir. Cemiyetin bahsi geçen çalışmaları çok önemli olmakla birlikte en önemli çalışması propaganda alanındadır. Yabancı gazetecilerin getirtilerek cephelerin gezdirilmesi bu cemiyetin faaliyet alanlarındandır. Türk Kurtuluş Savaşı döneminde adı sıkça "Türk

dostu” diye geçen Fransız gazeteci-yazar Pierre Loti 1913 yılında devlet konuğu olarak İstanbul’a gelmiştir (Polat, 1991: 113). Osmanlı toplumunda kabul gören Pierre Loti yine Kurtuluş Savaşı döneminde de Anadolu direnişini destekleyen yazılar yazmaya devam etmiştir (Kocatürk, 2000: 190; Kutay, 1974: 264-299). Türkiye Büyük Millet Meclisi bir vefa örneği olarak hasta olan Pierre Loti’ye telgraf çekilmesini kararlaştırmış (TBMM Zabıt Ceridesi, 1958: 90) ve kendisine hediyeler dahi göndermiştir (Kocatürk, 2000: 30, 297, 307). İttihat ve Terakki’nin Avrupa’da bir kamuoyu oluşturma girişimi ve daha sonra Türk Kurtuluş Savaşı’nı gerçekleştiren kadronun da bunu akılcı bir yaklaşımla devam ettirmesi gelecekteki siyasal partilere adeta bir siyasal miras bırakma çabası sergilemektedir.

7. KEŞŞAFLIKTAN (İZCİLİKTE) ASKERLİĞE

İttihat ve Terakki’nin Osmanlı Devleti’nin son on yılını bil-fiil yöneten bir parti olarak etkinliği kurduğu yarı askeri gençlik kuruluşları yoluyla da devam etmiştir. İttihat ve Terakki’nin öğrenci olan ya da olmayan gençleri keşşafliğe (izci) yönlendirerek askerliğe hazırlaması ve bunu da Türk Gücü Cemiyeti, Osmanlı Güç Dernekleri ve Genç Dernekleri vasıtasıyla gerçekleştirmeye çalışması yine bir teşkilatçılık vasfı ortaya koymaktadır.

7.1. TÜRK GÜCÜ CEMİYETİ

Türk Gücü Cemiyeti kuruluş amacını nizamnamesinde şöyle açıklamıştır:

“Cehâlet, tarz-ı maişeti bilmemek, sıtma, verem, frengi, tütün, ispiro hayatımızı kemiren anâsır-ı muhribenin en başlıcalarıdır. Anadolu’muzun baştanbaşa bir mezar, bir harabezâr olduğunu istemiyorsak bu dertlerimizin bütün fecaatini anlayarak İzalesinin çaresine çalışmalıyız” (Toprak, 1979: 101).

Cemiyet nizamnamesinde kullanılan *“Türk gibi güçlü”* (Toprak, 1979: 101) hedefine ulaşma adına beden eğitimine ağırlık verilmesi gelecek günlerde Türk Kurtuluş Savaşı’nın lideri tarafından da benzer sözlerin kullanılmasıyla kendisini göstermiştir. İttihat ve Terakki uygulamalarının sonraki dönemlerde görülmesi ardılların öncülleri taklit ettiği şeklinde algılanmamalıdır. İttihat ve Terakki her şeyden önce toplumsal bütünlük oluşturma hedefindeydi ve bu hedef yine kendinden sonrakilerin de vazgeçemeyecekleri bir zorunluluktadır. Gençlerin bedenlen, fikren ve ruhen yetiştirilmesi, özgüvenle büyütülmesi o kadar mühim bir vazife addedilmişti ki bir İttihatçı olan Karabekir Paşa’nın yazmış olduğu *“Türk Yılmaz”* Marşı veya Mustafa Kemal Atatürk’ün çeşitli vesilelerle dile getirdiği veciz sözler bu devamlılığın kaçınılmazlığını gösteren nişanlar olarak addedilmelidir (Kocatürk, 1987).

Türk Gücü Cemiyeti’nin nizamnamesinde ele alınan sağlık konusu ise şöyle ifade edilmiştir:

“Avam için hıfzıssıhha kitapları yazmak ve meccanen dağıtmak, sıtmaya karşı ahaliye kinin tevzi etmek ve sivrisineklerden muhafaza esaslarını öğretmek, vereme karşı müteaddit yerlerde dispanserler yapmak, frengi hakkında halka telkinatta bulunmak ve gezici doktorlar tedarikiyle bu dert müptelâlarının imdadına koşmak ve bu afetin İntişârına mâni olmak ve Şark'ın eski bir illeti olan çiçeğe karşı aşı yurtları tesis etmek, bulaşık hastalık zuhurunda derhal tahaffuz çarelerine dair neşriyatta ve telkinatta bulunmak ve nevzat ve etfâlin himayesini düşünmek, üçten ziyade çocuk babası olan muhtaçlara yardım etmek, memlekette meydanlar, bahçeler ihdası zımında lazım gelen makamât nezdinde teşebbüsatta bulunmak, ormanlar yetiştirmek için ağaç bayramları yapmak ve müskirat ve tütün aleyhinde müessir propogandalar icra etmektir. Caddelerin güneş ve havanın ceryanına maruz olacak surette tevsi'i için hükümet ve belediyeler nezdinde teşebbüsatta bulunmak ve belediyelerin bu husustaki mesaisine müzahir olmak, maksadının temini için yapacağı müsabakalarda muvaffak olanlara mükafâtlar vermek, hülâsa Türklüğün mesâil-i hayatiyyesine temas eden umur ile iştigâl ederek halen Türklüğü mahv ve İnkırazdan kurtarmak ve istikbalen ecdadımız gibi sağlam ve kalabalık feyyaz bir nesil, vatanını, hukukunu, namusunu, mefâhirini korumak için ancak kendi kuvvetine istinad eder bir Türk nesli vücuda getirmektir. Ancak bu sayılan emeller bir gayedir ki Türklere mahsus bir azim ve sebat ile çalışılarak elde edilecektir” (Toprak, 1979: 101-102).

Türk Gücü Cemiyeti'nin tespit ettiği sorunlar Ulusal Mücadele döneminin ve hatta Cumhuriyet döneminin sorunları arasında yer almış ve çeşitli çözüm yolları aranmıştır. Tarih biliminin tespitleri arasında toplumlarda yenilikçilerle gelenekçilerin birbiriyle mücadelesinin kaçınılmaz olduğu gerçeği yer almaktadır. Bir toplumda sosyal değişim varsa bu değişimin muhakkak surette öncesi de vardır. İttihat ve Terakki kendi çağı ve gelenekçi Türk toplumu içinde büyük değişiklikler için adım atmış ve kısmen başarılı olmuştur. İttihat ve Terakki'nin kısmen başarılı olduğu bir konu da içinde hayat bulduğu toplumda gelenekçi direniş kaynaklarını biraz daha yorması ve yenilikçi kafalarda gelecek adına yeni umutlar yeşertmesidir. İttihat ve Terakki'de görülen bu özellik ulusal mücadele dönemi ve sonrasında Mustafa Kemal Paşa'ya yönelen teveccühte de görülmektedir (Özüçetin, 2015: 36-258). Şapolyo'nun eserinde belirttiği aşağıdaki hadise, Türk toplumunda değişime karşı olan direncin nasıl kırıldığını, nereden nereye geldiğini gösterme adına verilebilecek güzel bir örnektir:

“...Yine bir gün, Operatör Emin Bey, gençler evlenirken erkek de, kızlar da muayeneye tabi tutulsun deyince İkinci Grup: “Genç kızlarımızı doktorlara muayene ettirmeyiz” diye bağırdılar”. Bunun üzerine Atatürk kürsüye gelerek, bu layihayı müdafaaya başladı. Bunun üzerine Erzurum Mebusu Hüseyin Avni, sac sobanın önünde bulunan bir odunu Atatürk'e fırlattı. Fakat bu odun zabıt kâtiplerden birine rast gelerek, kâtip baygın yere yuvarlandı. Yine Atatürk buna sabırla cevap verdi” (Şapolyo, 1967: 102).

7.2. OSMANLI GÜÇ DERNEKLERİ

Osmanlı Güç Dernekleri hakkında söylenecek söz beden eğitimi aşamasından geçen gençlerin gerçek silah ve mermi ile eğitime tabi tutulma aşamasını üstlenen bir kurum olduğudur. Bu derneğin de amacı gençlere verilecek eğitimle vatan duygusunun ölünceye kadar muhafaza edilmesini sağlamaktır (Toprak, 1979: 105). Bu kurumların önemli özelliklerinden biri Harbiye Nazırı olan Enver Paşa'nın "Başbuğ" unvanıyla lider konumda olmasıdır (Toprak, 1979: 106). İttihat ve Terakki tarafından benimsenen Türkçü politika ve Enver Paşa'nın Başbuğ unvanını Türk askeri sistemi dışında yarı askeri kurumlarda da kullanmış olması sonraki yıllarda sivil siyasette de Başbuğ unvanının kullanımının yolunu açmıştır.

7.3. OSMANLI GENÇ DERNEKLERİ

Osmanlı Güç Derneklerinin lağvedilmesinden sonra 1916 yılında kurulan Osmanlı Genç Dernekleri de Harbiye Nezareti altında ve diğer iki dernekte olduğu gibi gençlerin "er oğlu er" olarak yetişmesini hedef almıştır. Osmanlı Genç Derneklerinin kuruluş amacı, okula gitmeyen ve kırsal kesimde yaşayan ve yaşları 12-17 arasında olan gençleri eğitmek iken, Dinç Derneklerinin amacı, 17 yaşından büyük olanları Genç Dernekleri bünyesinde toplayarak eğitmek olmuştur (Toprak, 1979: 107; Tunaya, 1989: 298). İttihat ve Terakki'nin toplumu denetim altında tutma ve geleceği şekillendirme adına oluşturduğu bu kurumlarda gençler adeta asker gibi yetiştirildi. Askeri eğitimin bir sonucu olarak itaatkâr, sorgulamayan, verilen emri yerine getiren "asker millet" bir nesil oluşturulmaya çalışıldı, İttihat ve Terakki'nin ve cumhuriyet döneminin ideologu Ziya Gökalp, "Yeni Atilla" Marşı'nı yazarak bu sürece katkı sağladı (Tansel, 1989: 62-64). Türklüğü övme, dünyaya meydan okuma gibi duygulara bolca yer veren ve II. Meşrutiyet ile cumhuriyetin ilk yıllarında görülen Milli Edebiyat Akımı şiirlerinde de kendisini hissettiren bu anlayış, (Kanter, 2014: 39-282) "Gençlik Marşı"yla doruğa çıkmıştır. İlk mısrasında geçen "Dağ Başını Duman Almış" sözleriyle herkesin bildiği bu marş, ekibiyle Anadolu'ya çıkan Mustafa Kemal Paşa tarafından da söylenmiştir (Güney, 1963: 43). Gelecek aydınlık günlerin simgesi ve 1938 tarihinden itibaren Gençlik ve Spor Bayramı Marşı olan şiirin aynı zamanda parti marşları olarak kabul edilmesi toplumdaki kabulün de bir tezahürüdür.

SONUÇ

Sened-i İttifak ile başlayıp Tanzimat ve Islahat Fermanı'nın ilanı ile hız kazanan "Çağdaşlaşma" nihayetinde Meşrutiyet dönemlerinin yaşanmasına zemin hazırlamıştır.

İttihat ve Terakki, kuruluş öyküsünden itibaren incelenmesi gereken önemli bir siyasal oluşumdur. Baskıcı bir ortamda kurulan İttihat ve Terakki, sıkıntıların üstesinden gelebilme adına masonik örgütlenme biçimini zorunlu olarak kabul etmiştir.

İttihat ve Terakki, içinden çıktığı Osmanlı toplumu gibi çok dilli, çok dinli, çok mezhepli ve çok farklı etnik kökenli üyeleri bünyesinde barındırmıştır. Bütün farklılıkları bir araya getiren ortak nokta, her şeyden önce mevcut baskı yönetiminden kurtulmaktır.

II. Meşrutiyet'in ilk yılları baskı yönetimini ortadan kaldırdığı için Türk Siyasal hayatının çok partili dönemini oluşturmuştur. Özgürlük, eşitlik, parlamento, hürriyet kavramları devrin sembol kelimeleridir. "Vatan" en çok telaffuz edilen kavramlardandır. Ancak bu vatan anlayışının her katılımcının kafasında aynı kalıpta olmadığı da bu dönemin özelliklerindedir.

İttihat ve Terakki'den her geçen gün parçalar kopmakta ve yeni oluşumlar ortaya çıkmaktadır. Bütün bu kopmalara rağmen İttihat ve Terakki'de egemen anlayış Osmanlı Devleti'nin devamlılığıdır. Oysa Avrupa merkezli dünyayı yeniden şekillendirme süreci başlamış ve Osmanlı Devleti de bu şekillendirmenin hedefi olmuştur. İttihat ve Terakki iktidara geldiği andan itibaren hem iç hem dış sorunlarla karşı karşıya kalmış ve en büyük değişimi kendi yönetim anlayışında yaşamıştır.

Türkçülük, gerek şartların ve gerekse çoğunluğu oluşturan asli unsurun baskısı neticesinde genel kabul gören fikir akımı olmuştur. İttihat ve Terakki, beyanname ve parti programlarıyla Türkçülük ve ulus devlet olma yolunda önemli kararlara imza atmıştır.

Tehlike içerisinde olan ülkede, özgürlükler vaat ederek iktidara gelmiş olan bir parti olmasına rağmen, geniş özgürlüklerin tanınması hem ülkenin hem İttihat ve Terakki'nin çıkarlarıyla uygun düşmemeye başlamıştır.

İttihat ve Terakki'nin özgürlükleri askıya alma gerekçesi bulduktan sonra II. Abdülhamitsiz baskı devri başlatılmıştır. Her baskı yer altında da olsa yeni bir devrin başlangıcıdır. İttihat ve Terakki'nin baskı yönetimine karşı kısa zamanda muhalefet ortak cephe oluşturmuştur. Osmanlı ülkesi, İttihatçılar ve diğerlerinin rekabetiyle yeni bir kaosa sürüklenmektedir. Bütün bu sıkıntılara, çekişmelere rağmen "Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi" ni yazan İttihat ve Terakki toplumu şekillendirme kararlılığından vazgeçmemiştir.

İttihat ve Terakki, beyannameleri ve parti programlarıyla olduğu kadar, ön plana çıkan yöneticileriyle de toplumsal ve siyasal yaşamda önemli adımlar atmış ve geleceğin şekillenmesinde büyük rol oynamışlardır.

Osmanlı Devleti'nin son on yılında devletin her kademesinde kendisini hissettiren İttihat ve Terakki Partisi ve bu partinin misyonu, ülkenin kaderi üzerinde etkin rol üstlenmiştir. I. Dünya Savaşı'nın son bulduğu, İttihat ve Terakki mensuplarının adeta avlandığı dönemlerde dahi farklı kimliklerle ulusal mücadelenin hemen her kademesinde görev alan bu unsurlar, İttihatçı olma azmini de pek elden bırakmamışlardır.

İttihatçılar, on yıl iktidarda kalmış olmanın verdiği güçle, ulusal mücadele sonrasında da yine iktidarı elde etme girişiminde bulunmaya devam etmiş, bu da iktidar yolunda yeni mücadelelerin verilmesine yol açmıştır.

İttihat ve Terakki, geleceğin laik sisteminin, cumhuriyetin, kadın haklarının, medeni kanunun, ulus devletin, kırsal kalkınmanın, milli ekonominin, milli bankanın, milli tüccarın, milli müdafaanın ve daha birçok yeniliğin gerçekleşebilmesi adına hamleler gerçekleştirmiştir. İttihat ve Terakki'nin bu alandaki çalışmalarının bir kısmı başarıya ulaşmış bir kısmının gerçekleştirilmesi sonraki dönemlere kalmıştır.

Sosyal hayatta bazen geriye gitmeler yaşanabileceği gibi yapılanları devam ettirme gayreti de söz konusudur. Ulusal mücadelenin önde gelen kadrolarının büyük çoğunluğu ittihatçidir. Mustafa Kemal Atatürk de bir ittihatçidir. Ancak, Ulusal Mücadele sonrasında sosyal, siyasal ve ekonomik alanlarda yapılan İnkılâplar bir taklit değil acı yaşanmışlıkların kazandırdığı tecrübelerin ulusun bağrından çıkan bir lider tarafından halka benimsetilmesidir.

Söylenmemiş sözler, düşünülmemiş fikirler yoktur. Esas olan, söylenen ve düşünülenleri hayata geçirmek ve yapılanları da millete mal edebilmektir.

KAYNAKÇA

- Akçura, Y. (1976). *Üç Tarz-ı Siyaset*. Ankara: TTK.
- Aydemir, Ş. Süreyya. (2011). *İkinci Adam 1938-1950*, C. II. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi*. (2010). Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- Bayar, C. (1997). *Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Gidiş*, C.II. İstanbul: Sabah Kitapçılık.
- Bengi, H. (2000). *Gazeteci, Siyasetçi ve Fikir Adamı Olarak Hüseyin Cahit Yalçın*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Berkes, N. (2002). *Türkiye’de Çağdaşlaşma*. Yay., Haz., Ahmet Kuyaş. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bolat, M. (2014). “I. Meşrutiyet’ten I. Dünya Savaşı’na Osmanlı Devleti’nin Dış Politikası’nın Genel Bir Değerlendirmesi.” *Ahi Evran Üni. Sosyal Bilimler Enst. Dergisi*. 1(1), 16-28.
- Cem, İ. (1989). *Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Çavdar, T. (1995). *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)*. Ankara: İmge Kitapevi.
- Çevik, Z. (2002). *Milli Mücadele’de Müdafaa-i Hukuk’tan Halk Fırkası’na Geçiş (1918-1923)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Çukurova, B. (1994). *Kurtuluş Savaşında Haberalma Ve Yer altı Çalışmaları*. Ankara: Ardıç Yay.
- Danışmend, İ. Hami. (1972). *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*. İstanbul: Türkiye Yayınevi
- Devellioğlu, F. (1986). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Kitapevi.
- Esat, K. Ertur, Esat. K. (1994). *Tamu Yelleri*. Ankara: TTK.
- Fevziye, A. Tansel, F. Abdullah. (1989). *Ziya Gökalp Külliyyatı-1, Şiirler Ve Halk Edebiyatı*. Ankara: TTK.
- Güney, E. Cem. (1963). *Atatürk Hayatı ve Eserleri*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Hiçyılmaz, E. (1993). *Başverenler Başkaldıranlar*. İstanbul: Altın Kitapları.
- İnalcık, H. (2004). “ Atatürk ve Türkiye’nin Modernleşmesi”. Atatürkçü Düşünce El Kitabı I, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- İnan, A. (1988). *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk’ün El Yazıları*. Ankara: TTK.
- Kabasakal, M. (1991). *Türkiye’de Siyasal Parti Örgütlenmesi (1908-1960)*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Kadri, H. Kazım. (1991). *Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Hatıralarım*. Hazırlayan: İsmail Kara. İstanbul: İletişim Yay.
- Kanter, M. Fatih. (2014). *Milli Edebiyat Dönemi Türk Şiirinde Benlik Algısı ve Kimlik Kurgusu*. İstanbul: Kitabevi.
- Karabekir, K. (1990). *İstiklâl Harbimizde Enver Paşa Ve İttihat Terakki Erkânı*. İstanbul: Tekin Yay.
- Karabekir, K. (1995). *İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896- 1909*. İstanbul: Emre Yay.

- Karal, E. Ziya. (1983a). *Osmanlı Tarihi*, C.V, Ankara: TTK.
- Karal, E. Ziya. (1983b). *Osmanlı Tarihi*, C.VI, Ankara: TTK.
- Karpat, K. H. (2010). *Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller*. İstanbul: Timaş Yay.
- Kılıç, S. (1998). *II. Meşrutiyetten Cumhuriyet Türkiyesine Türk İnkılâbının Fikir Temelleri*. Erzurum: Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yay., No:10.
- Kili, S. ve Gözübüyük, A. Ş. (1985). *Türk Anayasa Metinleri "Sened-i İttifaktan Günümüze"*. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınevi.
- Kocatürk, U. (1987). *Atatürk*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay./845, Türk Büyükleri Dizisi:1.
- Kocatürk, U. (2000). *Atatürk Ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938*. Ankara: TTK.
- Koloğlu, O. (1991). *İttihatçılar ve Masonlar*. İstanbul: Gür Yayınları.
- Kutay, C. (1975). *Örtülü Tarihimiz*. İstanbul: Hilal Matbaası.
- Kutay, C. (1977). *Bilinmeyen Tarihimiz*. İstanbul: Dizerkonca Matbaası.
- Lewis, B. (1984). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Çev., Metin Kıratlı. Ankara: TTK.
- Öz, E. (1992). *Tek Parti Ve Siyasal Katılım (1923-1945)*. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Özakıncı, C. (2008). *Türkiye'nin Siyasi İntiharı Yeni Osmanlı Tuzağı*. İstanbul: Otopsi.
- Özkaya, Y. (1994). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık*. Ankara: TTK.
- Özüçetin, Y. (2015). *Kurtuluş ve Kuruluşta Milletvekili Gözüyle Gazi Mustafa Kemal Paşa (1920-1923)*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Peker, R. (1984). *İnkılâp Dersleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Petrosyan, Yurii Aşatoviç. (1974). *Sovyet Gözüyle JÖNTÜRKLER*. Çev., Mazlum Beyhan, Ayşe Hacıhasanoğlu. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Polat, N. H. (1991). *Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları/1293, Kaynak Eserler Dizisi/52.
- Safa, P. (1996). *Türk İnkılâbına Bakışlar*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Selek, S. (1978). *Anadolu İhtilâli*. İstanbul: Kastaş Yay.
- Stefanos, Y. (1986). *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye, Bizanstan Tanzimatı*. Türkçesi: Babür Kuzucu. İstanbul: Belge Yay.
- Gündüz, T. (Ed.) (2012). *Osmanlı Tarihi El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yay.
- Stoddard, Philip H. (2003). *Teşkilat-ı Mahsusa*. İstanbul: Arma Yayınları.
- Şapolyo, E. Behnan. (1967). *Mustafa Kemal Paşa ve Milli Mücadelenin İç Âlemi*. İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitapevleri.
- TBMM Tutanak Dergisi*, (12 Haziran 1945).
- TBMM Zabıt Ceridesi*, (1944). C.7, Devre I, İçtima Senesi I, 132. İçtima, II. Celse, Ankara: TBMM Matbaası.
- TBMM Tutanak Dergisi*, (11 Haziran 1945). C. XVIII, Toplantı:2, 72. Birleşim: 213-235.
- TBMM Zabıt Ceridesi*, (1958). C.XIII, Devre 1, İçtima Senesi 2, 86. İçtima, I. Celse, Ankara: TBMM Matbaası.
- Tevetoğlu, F. (1991). *Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*. Ankara: TTK.
- Tunaya, T. Zafer. (1988). *Türkiye'de Siyasal Partiler, İkinci Meşrutiyet Dönemi*, C.I. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yay.

Tunaya, Tarık Zafer. (1989). *Türkiye’de Siyasal Partiler, İttihat Ve Terakki Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi*, C.III. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yay.

Vardar, G. (1969). *İttihat ve Terakki İçinde Dönerler*. Yazan: Samih Nafiz Tansu. İstanbul: İnkılâp Kitapevi.

Zafer Toprak, (1979). “İttihat Ve Terakki’nin Paramiliter Gençlik Örgütleri”, *Beşeri Bilimler- Humanities, Boğaziçi Üni. Dergisi*, VII, 95-113.

Zürcher, E. Jan. (2000). *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*. Çev., Yasemin Saner Gönen. İstanbul: İletişim Yay.

EXTENDED SUMMARY

The Ottoman Empire embodied a cosmopolitan structure of different ethnic and religious identities from its beginning and managed to transform these differences into a source of richness. Having lived on a wide area for a long time, the Ottoman Empire became important for both Turkish and European history.

Ottoman modernization process started with the Sened-i İttifak (Charter of Alliance), gained momentum with the imperial edicts of Tanzimat (Reorganization) and Islahat (Reform), and finally led to the two constitutionalist eras.

Union and Progress (İttihat ve Terakki) is an important political organization needing to be examined from its foundation. As it was founded in an authoritarian environment, Union and Progress adopted a form of masonic organization so as to overcome those difficulties by necessity.

Like the Ottoman society they emerged from, Union and Progress members had a multi-lingual, multi-religious, multi-sectarian and multi-ethnic profile. What brought those differences together was their demand to get rid of the repressive government at first.

Military students were organized at first with the purpose of proclaiming a constitutional government. This organization continued in barracks and reached its goal after a long struggle.

The first years of the Second Constitutional Era formed one of the most important periods of Turkish political life as it removed the repressive government. Freedom, equality, parliament were the symbol words of that period. In addition, “nation” was uttered as a notion frequently. However, this notion did not connotated the same thing for every member.

Union and Progress were splintered and new formations emerged day by day. Despite these ruptures, the dominant mindset within the Union and Progress was the continuity of the Ottoman Empire. On the other hand, the world was being reshaped with a Euro-centric view, and the Ottoman Empire was the target of this reshaping.

From its coming to power, Union and Progress faced both internal and external problems. It experienced the most significant change in its understanding of government.

Ottomanism, Islamism, Turkism, and Westernism were seen and applied as redemptive models by the Union and Progress in the last periods of the Ottoman Empire. These models were shaped and applied differently depending on the conditions of the period and the weltanschauung of the leaders. But they did not yield any expected results. Turkism became the generally-accepted stream of thought as a result of the circumstances and the pressure of the primary component constituting the majority. Union and Progress led the way for Turkism and a Turkish nation-state with its manifesto and party programmes.

Although it came to power by promising freedoms in an imperiled country, bestowing wide-scale freedoms was contrary to the interests of both the country and the Union and Progress.

After some reasons were found to suspend freedoms, a new period of repressive government without Abdulhamid II started under the Union and Progress. Every repression, albeit underground, is the beginning of a new era. The opposition soon formed a common front against the repressive government of Union and Progress. The Ottoman Empire was dragged into a phase of chaos with the competition between the opposition and Union and Progress. Despite this turmoil, Union and Progress wrote the history of “ an era, a generation, and a party”. It did not give up its determination to shape the society.

Coming into prominence with not only its manifesto and programmes but also its leaders, Union and Progress took important steps in sociopolitical life and played a great role in shaping the future.

Union and Progress made itself evident in every stage of the state in the last years of the Ottoman Empire. The party and its mission had an active part in the destiny of the country. Even when the First World War ended and the party was prosecuted, the party members took part in almost every step of the national struggle under different identities and did not give up their determination to be a Unionist.

With a self-reliance of ten-year puissance, Unionists tried to grab power after the independence war and this led to new power struggles in the country.

Union and Progress paved the way for a renewal in many areas, such as the future secular system, republic, women’s rights, civil law, nation-state, rural development, national economy, national banking, national commerce, national defense etc. The party succeeded in some of those efforts while some were realized in the next periods.

Social life involves both retrocession and furthering. A great majority of the prominent figures during the Turkish independence war were Unionist. Mustafa Kemal Pasha was a Unionist, too. However, the social, economical and political reforms after the independence war were not merely an repetition. These reforms were the infusion of bitter experiences in the eyes of a people by a national leader.

Nihil sul sole novum, in other words, there is nothing truly novel in existence. Every new word or idea has some sort of precedent or echo from the past. What matters is to actualise the words and thoughts, and more importantly, to attribute all these deeds to a nation.